★ دەسەڵات لە کوێوە دێت؟

ن:جین شارب

و:محەمەدی مشیر

ئەرکی بەدیهێنانی کۆمەڵگەیەك ئازادیو ئاشتی تێدا هەبێ, ئەرکێکی ئاسان نییە, بەڵکو پێویستی بە لێزانی مەزنو ڕێکخستنو پلاندانان هەیەو, لەمەش زیاتر پێویستی بە هێز هەیە چونکە بزووتنەوە دیموکراسیخوازەکان ناتوانن ڕژێمێکی دیکتاتۆر بڕوخێننو ئازادی سیاسی بهێننە بەرهەم بەبێ توانای پراکتیزەکردنی کارای هێزەکانیان.

بەڵام ئەمە چۆن دەبێ؟ جۆری ئەو هێزە چییە کە بزووتنەوە دیموکراسیەکان دەتوانن بەکاری بهێنن، بە جۆرێ بەشی لەناوبردنی دیکتاتۆریەتو تۆڕە بەربڵاوەکانی سەربازییو پۆلیسی بکات؟ وەڵامی ئەو پرسیارانە لەوەدا خۆی حەشارداوە کە پێویستە سەرەتا لە هێزی سیاسی تێبگەین, کە زۆرجاران فەرامۆشکراوە, بەهەرحاڵ تێگەیشتن لەم دیتنە قورس نییە چونکە ڕاستییە بنەڕەتییەکان ئاسانن.

ئەفسانەی "سەرگەورەی مەیمونەکان"

چیرۆکێکی چینیسەدەی چواردەمین هەیە, (لیوجی) نووسیویەتی بەشێوەیەکی پوخت ئەم لێتێگەیشتنە فەرامۆشکراوەی هێزی سیاسی ڕووندەکاتەوە (1)

لە ویلایەتی تشووی فیوداڵی پیاوێکی پیر دەژیا, ئەو پیرە پیاوە توانیبووی لە ڕێگەی ئەو مەیمونانەی کە بۆ خزمەتکردنی خۆی تەرخانی کردبوون زیندوو بمێنێتەوەو, خەڵکی تشو ناویان لێنابوو جوگونگ ئای, واتە "سەرگەورەی مەیمونەکان".

ئەو پیاوە پیرە هەموو بەیانیان مەیمونەکانی لە گۆڕەپانەکەیدا کۆدەکردەوەو فەرمانی دەدایە گەورەترینیان کە بەرەو چیاکان ڕێنمایی بکا تاکو میوە لە نێو درەختە چڕەکاندا کۆبکەنەوە. سەرگەورەی مەیمونەکان ڕێسایەکی بەسەریاندا دەسەپاند کە دەبوایە هەر مەیمونێك دە دانە لەو میوانەی کۆیکردۆتەوە بداتە ئەو, هەر مەیمونێکیش لەم کارەدا سەرپێچی بکردایە بێڕەحمانە جەڵدی دەکرد, گرفتاری مەیمونەکان گەڵێ مەزن بوو بەڵام نەدەوێران دەنگی ناڕەزایی بەرزبکەنەوەو شکایەت بکەن.

شەوێکیان مەیمونێکی بچووك لەوانی دیکەی پرسی "ئایا پیاوە پیرەکە هەموو ئەو تەڕاشو درەختانەی چاندووە؟ لە وەڵامدا گوتیان, نەخێر بۆ خۆیان شین دەبن" دواتر مەیمونە بچووکۆڵەکە پرسی "ئایا ناتوانین بەبێ ئیزنی پیاوە پیرەکە میوە کۆبکەینەوە؟ وەڵامیان دایەوە "بەڵێ دەتوانین" مەیمونە بچووکۆڵەکە گوتی "باشە بۆچی متمانە بکەینە سەر پیاوە پیرەکە, بۆچی لەسەرمانە خزمەتی بکەین؟!

تێکڕای مەیمونەکان لە مەبەستی مەیمونە بچکۆڵەکە تێگەیشتن بەر لەوەی قسەکانی تەواو بکات, هەر لە هەمان شەودا کاتێك پیاوە پیرەکە چووە سەر جێگەو کەوتە خەوێکی قووڵەوە, مەیمونەکان سەرجەم ستووندی قەفەسەکانیان شکاندو دەستیان بەسەر ئەو میوانە داگرت کە پیرە پیاو ئەمباری کردبوونو لەگەڵ خۆیاندا بردیانەوە جەنگەڵ.

لە پاش ئەو شەوە مەیمونەکان تا هەتایە نەگەڕانەوە لای پیرە پیاوەکەو لە کۆتاییدا لە برسان کرد.

زی لیوجی دەڵی: "هەندێ لە دەسەڵاتداران بە فڕوفێڵ گەلەکانیان حوکم دەکەن نەوەکو بە پرانسیپی ئەخلاقی, ئەوان بەسەر گەورەی مەیمونەکان دەچن, چونکە شێواوی زەینی خۆیان هەست پێناکەنو درك ناکەن کە لەو چرکەیەیدا کە خەڵك لە فڕوفێڵەکانیان دەگەن, کارایی فڕوفێڵەکانیان نامێنێ"..

سەرچاوە زەرورییەکانی دەسەڵاتی سیاسی

پرانسیپەکە لێرەدا سادەیە, حاکمە دیکتاتۆرەکان پێویستیان بە یارمەتی ئەو گەلە هەیە کە حوکمی دەکەن, چونکە بەبێ ئەو یارمەتییە ناتوانن سەرچاوەکانی هێزی سیاسی دابین بکەنو بپارێزن, سەرچاوەکانی هێزی سیاسی ئەمانەی خوارەوە دەگرنەخۆ:

-دەسەڵات: خەڵك باوەڕ بە رەوایەتی ڕژێم بهێننو گوێڕایەڵی بە ئەرکێکی ئەخلاقیێ بزانن.

-سەرچاوە مرۆییەکان: ژمارەو بایەخی ئەو کەسو گروپانەی گوێڕایەڵو هاوکارنو یارمەتی حاکمەکان دەدەن.

-لێزانیو مەعریفە: ڕژێم پێویستی پێیان دەبێ بۆ ئەنجامدانی چەند کارێکی دیاریکراو, کەسانو گروپە هاوکارەکان دابینی دەکەن.

-هۆکارە نابەردەستەکان: بریتین لەو هۆکارە سایکۆلۆژیو هزریانەی کەوا خەڵك هاندەدەن گوێڕایەڵ بنو یارمەتی حاکمەکان بدەن.

-سەرچاوە مادییەکان: بریتین لە پلەی کۆنترۆڵو هەژموونی حاکمەکان لەسەر موڵکەکانو سەرچاوە سروشتییەکانو سەرچاوە داراییەکانو سیستەمی ئابووریو هۆیەکانی گەیاندنو گواستنەوە.

-سزاكان: ئەو سزا پراكتيزە كراوانە دەگرنەوە كەوا رژێم دەيانسەپێنێ يان هەڕەشەی سەپانديان دەكات لە كاتی ياخيبوونەكان يان هاوكاری نەكردندا بۆ گارانتی كردنی ملكەچیو هاوكاريكردن, كە هەردووكيان لە پێناو مانەوەی رژێمو تواناكەی پێويستن لە پێناو جێبەجێكردنی سياسەتەكانی.

تێكڕای ئەم سەرچاوانە متمانە دەكەنە سەر پەسەندكردنی رژێمی فەرمانڕەواو ملكەچیو گوێڕايەڵی كۆمەڵانی خەڵكو هاوكاريكردنی هاووڵاتييانو گەلێ لە دامەزراوەكانی كۆمەڵگا, ئەمانەش سەرچاوەی مسۆگەرنين.

هاوكاریو گوێڕايەڵیو پشتيوانی تەواو تێكرا كاردەكەن بۆ دابينكردنی زياتری سەرچاوەكانی هێزی پێويستو دواتريش مەودای هێزی هەر حكومەتێك فراوانتر دەكەن, لە بەرامبەريشدا قەدەغەكردنی هاوكاری ميللیو دامەزراوەيی لە دەستدرێژكارانو حاكمە ديكتاتۆرەكان كاريگەرن بۆ كەمكردنەوەو رەنگە برينی ئەو سەرچاوانەی هێز كە سەرجەم حاكمەكان پشتی پێدەبەستن, ئيدی بە نەمانی ئەم سەرچاوانە هێزی حاكمەكان لاواز دەبێو دەتوێتەوە.

حاكمە ديكتاتۆرەكان هەستيارن بەرامبەر بەوكارو هزرانەی هەڕەشە لەو دەسەڵاتەيان دەكەنو ناهێڵن هەرچی پێيان خۆشبێ ئەنجامی بدەن, دەرەنجام هەڕەشە دەكەن بە سزادانی ئەوانەی گوێڕايەڵەيان نيين يان زەبريان لێدەوەشێنن ياخود هاوكاريان ناكەن, ئەمەش كۆتايی مەسەلەكە نييە چونكە سەركوتكردنو كاری درندانە هەميشە نابنە هۆی گەڕانەوەی پلە پێويستی ملكەچیو هاوكاری كە پێويستن بۆ كاركردنی رژێمی فەرمانڕەوا.

كاتێكيش فشار دەخرێتە سەر سەرچاوەكانی هێز يان تاماوەيەكی چاك دەبڕدرێن سەرەڕای سەركوتكردن, رەنگدانەوە بەراييەكان دەبنە هۆی نائارامیو شێواوی رژێمی حوكمە ديكتاتۆرەكانو, دواتريش لاوازبوونی هێزيان, بە تێپەڕبوونی كات رێگرتن لە سەرچاوەكانی هێز دەبێتە هۆی ئيفليجبوونو بێتوانايی رژێمی فەرمانڕەواو لێكهەڵوەشانەوەی لە حاڵەتەكانی دواتر‌داو دەرەنجامی كۆتاييش هێزی حاكمە ديكتاتۆرەكان دادەمركێتەوە لە ئەنجامی برسيەتی سياسی.

پلەی رزگاربوون يان چەوسانەوە كە لە هەر حكومەتێكەوە, سەرچاوە بگرێ دەوەستێتە سەر سووربوونی رێژەيی مەحكومەكان لەسەر ئازادیو ئارەزوو توانايان لە بەرەنگاربوونەوەی ئەو هەوڵانەی بە نيازی بە كۆيلەكردنيان ئەنجام دەدرێن.

بە پێچەوانەی رای باو تەنانەت رژێمی حوكمە ديكتاتۆرە ستەمكارەكانيش پشت دەبەستێ بەهاووڵاتييانو ئەو كۆمەڵگايانەی فەرمانڕەواييان دەكەن, لەمبارەيەشەوە لە ساڵی 1953 دا زانای سياسی (كارل ديتش) دەنووسێ:

"هێزی ستەمكار تەنها لەو حاڵەتەدا بەهێزە كە بە زۆری ناچاری بەكارهێنانی ئەم هێزە نەبێ, بەڵام ئەگەر پێويستی بە بەكارهێنانی بەردەوامی هێزەكەی بوو لە دژی سەرجەم هاووڵاتييانيدا ئەوا ئەگەری بەردەوامی ئەوهێزە لاواز دەبێت, جا لەبەر ئەوەی رژێمی حوكمە ديكتاتۆرەكان پێويستيان بە هێزێكی زياترە تا مامەڵە لەگەڵ مەحكومەكاندا بكەن زياتر لەوەی جۆرەكانی ديكەی حوكم پێويستيانە, لەبەر ئەمە زياتر پێويستيان بە نەريتی چوونە ژێر باری فراوانتر هەيە كە جێی باوەڕی خەڵك بێ, سەرباری ئەمەش رژێمی حوكمی ديكتاتۆری پێويستی بەوە دەبێ كە بتوانێ متمانە بكاتە سەر كەرتكەرلێكی گرنگی دانيشتووان بە لايەنی كەم لەو حاڵەتانەدا كە پێويستی پێيان هەيە".(2)

تيۆرزانی ڤانوونی (جۆن ئۆستن)ی ئينگليز, لە سەدەی نۆزدەهەمدا بە جۆرێ باسی دۆخی رژێمی حوكمە ديكتاتۆرەكان دەكاكاتێك رووبەڕووی گەلێكی تووڕە دەبنەوەو دەڵێ:

"ئەگەر زۆرينەی هاووڵاتييان بڕياريانلدا حكومەت لەناوببەنو ئارەزوويان هەبوو تەحەمولی كارە سەركوتكارييەكانی بكەن لە پێناو گەيشتن بەم كارە، ئەوا نەهێزی حكومەتو نە ئەوانەی پشتيوانی حكومەت دەكەن ناتوانێ حكومەتی بوغزێنراو بپارێزێ.ئۆستن بەو دەرەنجامە گەيشت كە هيچ تواناييەك لەبەردەستدا نامێنێ كە خەڵكی پێ ناچار بكا دووبارە بە بەردەوامی گوێڕايەڵو ملكەچ بێتەوە "(3).

بەڵام نيكولا ماكياڤيللی ماوەيەكی درێژ بەر لە ئێستا باسی لەوەكردووە كە ئەو ميرەی" زۆرينەی خەڵك دوژمنايەتی دەكەن ناتوانێ ئاسايشی خۆی دابين بكاتو هەرچەند دڵڕەقتريش بێ ئەو هێندەش رژێمی حوكمەكەی لاوازتر دەبێ: "4".

پراكتيكی سياسی كردەيی ئەم ديتنە لە بەرەنگاريكردنی ڤارەمانانەی نەرويجييەكان لە دژی داگيركاری نازيزمدا بەرجەستە دەبێ, هەروەها لە ئازايەتی پۆلەندیو ئەڵمانو چيكو سلۆڤاكييەكانو زۆرانی ديكە لەو گەلانەی بەرەنگاری دوژمنكاریو ديكتاتۆريەتی كۆمۆنيستی بوونەوەو, لە كۆتاييشدا بەرەنگاربوونەوەيان بووە مايەی رووخانی حوكمی كۆمۆنيستی لە ئەوروپا, هەڵبەتە ئەم ديارديە تازە نييە چونكە بەرەنگاری ناتوندوتيژ دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی 494ی پ.ز كاتێك عەوامی خەڵك هاوكاری پياو ماقوڵانی رۆمانيان نەكرد "5".

گەلان لە كاتی جياجيادا, لە ئاسياو ئەفريقياو هەردوو ئەمريكاو ناوچەی ئاسيای ئوستراڵیو دوورگەكانی ئۆقيانووسی ئارامو ئەوروپا خەباتی ناتونديژيان بەكارهێناوە, دەرەنجام سێ فاكتەر دەستنيشانی پلەی كۆنترۆڵ يا كۆنترۆڵنەكردنی هێزی حكومەت دەكەن كە ئەمانەن:

1-ئارەزووی ڕێژەیی, عەوام لە سەپاندنی سنوورێك بەسەر هێزی حكومەتدا.

2-توانای ڕێژەیی ڕێكخراوو دامەزراوە سەربەخۆیەكانی مەحكومەكان لە كاركردنیان بۆ پێشگرتنی دەستەجەمعیانەی سەرچاوەكانی هێز.

3-توانای ڕێژەیی هاووڵاتییان لە پێشگرتنی هاودەنگیو یارمەتییەكانیان.

سەنتەرەكانی هێزی دیموكراسیەت

یەكێ لە تایبەتمەندییەكانی كۆمەڵگەی دیموكراسی لە هەبوونی چەندین گروپو دامەزراوەی حكومەتی سەربەخۆ لە دەوڵەتدا بەرجەستە دەبێ, بۆ نموونە خێزانەكانو ڕێكخراوە ئایینیو دامەزراوە ڕۆشنبیریو یانە وەرزشییەكانو دامەزراوە ئابوورییەكانو سەندیكاكانو یەكێتییەكانی قوتابیانو حزبە سیاسییەكانو دێهاتەكانو یانەكانی پاركو ڕێكخراوەكانی مافی مرۆڤو كۆمەڵەكانی موزیكو كۆمەڵە وێژەییەكانو دامەزراوەكانی دیكە, بە جۆرێ گرنگی ئەم تەنانە لە خزمەتكردنی ئامانجەكانی خۆیانو دابینكردنی پێداویستییە كۆمەڵایەتییەكاندایە.

سەرباری ئەمەش ئەو تەنانە بایەخێكی سیاسیان هەیە كە بنەمای دەستەجەمعیو دامەزراوەیی بۆ خەڵك دابین دەكەن كە لە ڕێگەیانەوە دەتوانن كار لە ئاراستەكردنی كۆمەڵگە بكەنو بەرەنگاری ئەو گروپانە یان حكومەت ببنەوە كاتێك دەستدرێژی دەكەنە سەر بەرژەوەندیو چالاكیو ئامانجەكانیان. كەسانی دووره پەرێز كە سەر بە هیچ كام لەم كۆمەڵانە نین ناتوانن كار لە كەسانی دیكەی كۆمەڵگا بكەن, هەڵبەتە پلەی كاریگەریشیان بەسەر حكومەتەوە كەمتر دەبێو كاریگەریان بەسەر ڕژێمی حوكمە دیكتاتۆرەكاندا نامێنێ.

كەواتە ئەگەر حاكمە دیكتاتۆرەكان لە توانایاندا هەبوو دەست بەسەر سەربەخۆییو ئازادی ئەو دامەزروانەدا بگرن, هاووڵاتییان تارادەیەك لاوازدەبن, ئەگەر ئەگەری سەپاندنی كۆنترۆڵی دیكتاتۆریەتی دەسەڵاتی ناوەندی هەبوو بەسەر ئەو دامەزروانەدا, ئەوا دامەزراوەكان بۆ كۆنترۆڵكردنی ئەندامانو ئەو بوارانە لە كۆمەڵگەدا بەكاردەهێنرێن.

بەهەرحاڵ ئەگەر توانیمان ئەو دامەزراوە مەدەنیە سەربەخۆیانە بپارێزینو سەربەخۆییان بگەڕێنینەوە (لە دەرەوەی كۆنترۆڵی حكومەتدا) ئەوا زۆر بایەخدار دەبن بۆ پراكتیزەكردنی تەحەددای سیاسی, خاڵی هاوبەشی نێوان ئەو نموونانەی سەرەوە لە پێناو لێكهەڵوەشاندنەوەو لاوازكردنی ڕژێمە دیكتاتۆرەكان, پراكتیزەكردنی فروانو چاونەترسانەی تەحەددای سیاسییە لە لایەن هاووڵاتییانو دامەزراوەكانیان.

هەروەكو لە سەرەوەشدا باسمانكرد سەنتەرەكانی هێز ئەو بنەمایانە دەبەخشنە دامەزراوەكان كە لە ڕێگەیانەوە دەكرێ فشار بخرێتە سەر كۆنترۆڵی دیكتاتۆریەتو تەحەددای بكرێتو, لە ئایندەشدا, ئەو سەنتەرانەی هێز دەبنە بەشێك كە ناكرێ دەسبەرداری ببین لە بنكەی بونیادی كۆمەڵگەیەكی ئازاد, چونكە دەبینین كەوا سەربەخۆییو گەشەكردنی بەردەوامیان دوو داواكاری پێویستی سەركەوتنی خەباتی ڕزگاریخوازانەن.

ئەگەر حوكمی دیكتاتۆری بەشێوەیەكی گەورە سەركەوتووبێ لە وێرانكردن یان كۆنترۆڵكردنی دامەزراوە سەربەخۆكانی كۆمەڵگا ئەوا پێویستە لەسەر بەرەنگاران كۆمەڵەو دامەزراوەی سەربەخۆی كۆمەڵایەتی دیكە بخوڵقێنن یان كۆنترۆڵی دیموكراسیانە هەڵبژێرن بۆ مانەوە لە پێناو تەنها مانەوەدا یاخود لە پێناو ئەو دامەزراوانەی كە بەشێكیان كۆنترۆڵ كراوە, لە كاتی شۆڕشی هەنگاریا لە ساڵانی 1956-1957 دا هەندێ ئەنجومەنی دیموكراسی ڕاستەوخۆ سەریان هەڵدا دواتر یەكیان گرت تاكو بۆ چەند هەفتەیەك سیستەمێكی فیدراڵی دامەزراوەییو حوكمكردن دابمەزرێنن, لە پۆڵەنداشدا, لە كۆتایی هەشتاكانی سەدەی ڕابردوو كرێكاران سەندیكای نا قانونی تەزامونیان پاراستو لە هەندێ حاڵەتانیشدا كۆنترۆڵی سەندیكا فەرمیەكانیان كرد كە كۆمۆنیستەكان كۆنترۆڵیان كردبوون, دەشێ ئەم تەرزە پێشكەوتنەی دامەزراوەیی دەرەنجامی سیاسی گرنگی لێبكەوێتەوە.

هەڵبەتە ئەمە واتای ئەوەنییە كە لاوازكردنو تێكشكاندنی ڕژێمی حوكمە دیكتاتۆرەكان كارێكی ئاسانەو, لە هەمان كاتیشدا ئەوە ناگەیەنێ كە هەر هەوڵێك سەردەكەوێو, بەدڵنیاییەوەش مانای ئەوە نابەخشێ كە لە كاتی تێكۆشاندا پێكان ڕوونادات, چومكە ئەوانەی هێشتا خزمەتی حاكمە دیكتاتۆرەكان دەكەن بەردەوامن لە جەنگدا بۆ ئەوەی گەل ناچار بكەن كە بگەڕێنەوە سەر هاوكاریكردنو گوێڕایەڵبوون.

ئەم لێتێگەیشتنەی هێز مانای ئەوەیە لێكهەڵوەشاندنەوەی بە ئەنقەستی ڕژێمە دیكتاتۆرەكان كارێكە دەشێ بكرێ, چونكە ڕژێمی حوكمە دیكتاتۆرەكان هەندێ تایبەتمەندییان هەیە كە دەیانخاتە بەر پراكتیزەكردنێكی لێزانانەی تەحەدداكردنی سیاسی.

پەراوێزەکان:

*جین شارب/ (لە دیکتاتۆرییەوە بەرەو دیموکراسیەت, فەسڵی سێیەم)

1-زی لیوجی (1311-1375) تای سیدنی لە ژێر ناونیشانی (Rule by Trick)وەریگێڕاوە, کە بە مانای (بەکارهێنانی خەڵەتاندن لە پێناو حوکمکردن) دێت, بەڵام ناونیشانی راستەقینەی چیرۆکەکە کە لە لایەن ئەنستیتوی ئەلبرت ئەنیشتاین وەرگێڕاوەتە سەر زمانی ئینگلیزی بەم شێوەیە (سزا ناتوندتیژەکان-Nonviolent Sanctions) کە لە کامبریجی ماساتشوستس چاپکراوە.

ل3 (زستانی 1992-1993) ژ 3 بەرگی چوارەم.

2- Karl w. Deutsch “ Cracks in Monolith,” in Carl J.Friedrich, ed, Totalitaranism (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1954), PP.313-314.

3- John Austin, Lectures OF Jurisprudence or the Philosophy of Positive Law (Fifth Edition, revised and edited by Robert Campbell, 2 vol, London: John Murray, 1911-1861), Vol. I, p. 296

4- Niccolo Machiavelli,.”The Discourse on the First Ten Books OF Livy, “in the Discourse of Niccolo Machiavelli, (London: Routledge and Kegan Paul,1950), Vol.I,p.254.

5-بڕوانە: Gene Sharp,The Politiecs of Nonviolent Action, (Boston: Porter Sargent, 1973),P.75